Академик МИОМИР ДАШИЋ

О НЕКИМ АСПЕКТИМА ИДЕОЛОГИЗАЦИЈЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ И „ШКОЛСКЕ ИСТОРИЈЕ“ САВРЕМЕНЕ ИСТОРИЈЕ

I

„Школска историја“, као чедо историографије, првих година послије Другог свјетског рата „ишла“ је испред научних историографских истраживања и резултата у тумачењу догађаја, појава, узрока, тока и посљедица овог у досадашњој историји ратних сукоба највећег и најкатастрофалнијег рата на планети. Наставни садржаји били су тако програмирани да у свему оправдају настале „револуционарне промјене“ у Југославији, и да омладини предоче „историјску неминовност преузимања власти“ од стране „револуционарног субјекта“. Побједничка власт се поистовјећивала са историјом, сматрала је себе „творцем историје у ходу“, па према томе и присвајала је себи право на ново тумачење цјелокупне прошлости, на превредновање свих претходних историографских судова и оцјена. Партијско-пропагандни апарат је негирао резултате дотадашње грађанске историографије, односно „буржоаске“ историјске науке. Новоформирани историјски институти имали су превасходан задатак да „превреднују“ резултате грађанске историографије и да дају идеологизовану „класну“ слику друштвеног развоја у прошлости. Ријечју, захтјеви историјске науке и наставе историје били су усмјерени на правдање нове политике коју је једнопартијска комунистичка власт спроводила.

У овом реферату, међутим, нећемо расправљати питање односа историјске науке и наставе историје, мада ови појмови и њихови садржаји чине органску цјелину предмета историје. Не чинимо то из разлога што однос историјске науке и школске историје представља посебну тему о којој се може расправљати и у историографији и у наставној теорији и пракси са више аспеката. О овој комплексној теми мало се расправљало. Али последњих година, међутим, она је постала нарочито актуелна. Подстицај да историчари, данас, о њој воде живе стручне и научне расправе произлази из општег захтјева да се историјска наука и школска историја ослободе идеологизације и политизације које су прожимале и историографију и наставу историје готово пола стољећа. Та идеологизована и политизована историја озбиљно је стварала неповјерење у струку. Покушаћемо да укажемо само на најопштије идеолошке аспекте у историографији и настави историје уопште послије Другог свјетског рата, с посебним акцентом на идеологизацију садржаја из историје самог рата и савремене историје уопште.

Историчари с правом говоре да је *школска исшорија* – историја као наставни предмет – чедо историјске науке. Резултати научне историографије, по правилу, чине њен основ, али зна се да има појединих временских периода када школска историја „иде“ испред научне историографије не само у описивању појединих догађаја, збивања и историјских појава и њиховом тумачењу. Другим ријечима школску наставу историје понекад испуњавају и догађаји који нијесу научно провјерени. За доказ ове тврдње могли бисмо навести више примјера, али то није циљ овог реферата. Довољно је, међутим, рећи да су одређени садржаји односно догађаји и појаве из историје Другог свјетског рата били предмет школске историје још прије слома фашистичких сила маја 1945. године. Наиме, у свим наставним плановима и програмима за основне школе, разне течајве и курсеве, затим средње школе, прије свега гимназије, које су отваране и радиле на ослобођеној (партизанској) територији Југославије, одређено мјесто су заузимали поједини садржаји из савремене историје, односно из Народноослободилачке борбе народа Југославије. Предавана је историја која се одвијала „пред очима“ људи струке.

II

Позната је чињеница да свака генерација гледа на историју својим очима и да је разумије на свој начин. То се односи и на историјску науку и школску историју. Свака генерација поставља друга, своја питања пред историјом. Нове генерације од научне историографије траже нове одговоре на непознато или мање познато, утврђују чињенице на основу нових историјских извора или на темељу новог истраживања већ једном читаних докумената, дајући нову слику о прошлом. Научна историографија је, по правилу, намијењена имагинарном, у првом реду стручном, читаоцу. Што се тиче школске историје њен читалац, корисник је увијек познат.

Разлика између иторијске науке и школске историје је и у томе што прва не мора бити обавезно ограничена (мада има и тога) а друга је, по правилу, обавезно договорена, и на одређени начин ангажована. Школска историја је, по правилу, усмјерена, контролисана, друштвено утилитаристичка. Она је подложна сталном усмјеравању, редукцији историјских садржаја, јер се од ње очекује друштвена прагматичност. О њој води бригу више субјеката (држава, просвјетне власти као непосредни наредбодавци, креатори програма и наставници). С обзиром на значајну образовну и васпитну функцију коју остварује у формирању младих, логично би било, бар наизглед, да школска историја и рационално (научно) буде заснована на научној историографији. С друге стране, логично је да само нови научни резултати у историјској науци условљавају промјене у школској историји. А да ли је у прошлости било такве међузависности и да ли је и данас тако? Одговор на ово питање тражио би посебну студију, научну расправу, а то излази из оквира, временског и просторног,

задате теме. Ипак, могуће је једноставно одговорити: „велики преврати" у историјској науци дешавали су се и дешавају се, по правилу, када долази и до великих друштвених преврата, револуционарних смјена власти, послије великих свјетских ратних сукоба и настанка нових идеологија.

Један од таквих свјетско-историјских догађаја који је условио промјене и у историјској науци и у *школској историји* био је Други свјетски рат са свим својим дубоким друштвеним посљедицама како у свијету тако и у нас. Свијет је изашао из великог рата оптерећен многим супротностима и подијељен на побједнике и побијеђене. Југославија је 1945. године ослобођена и обновљена под вођством Комунистичке партије Југославије, у спољнополитичкој оријентацији окренута према СССР-у. Аутентична југословенска револуција 1941–1945. међутим, „није имала аутентични модел поретка и развитка 1945–1948, ако изузмемо обиљежје прелазног ситема, Народни фронт и аграрну политику" – (Бранко Петрановић). За револуционарну смјену власти и све друге промјене у унутрашњем животу у држави општи узор је био совјетски. Све до 1948. није се користила социјалистичка терминологија, а то је избјегавано и у току рата, али је неумјерено пропагирано совјетско искуство у свему. У рукама КПЈ налазила се цјелокупна власт (законодавна, управно-извршна, судска, војна), иако је Партија наставила и послије ослобођења да живи и ради полулегално и конспиративно. Историчари посљедњих деценија истраживањем доказују да су и прве послијератне године биле карактеристичне по „политичкој опијености" КПЈ која је, послије СКП (б), постала најзначајнији фактор у европском комунистичком покрету, врло истурени „антиимперијалистички" експонент према Западној Европи, а свакако „револуционарно демократски центар" Балкана.

У тако битно промијењеним друштвеним и политичким условима било је сасвим разумљиво да „побједник пише историју". У југословенској историографији је већ указано да су се у побједничкој фази нова власт и њени носиоци поистовјећивали и са историјом, приписујући себи право да једино они имају право на њено тумачење. Историјска наука и историчари су били потиснути. „Нова историја" и историјска свијест је грађена на званичној партијској идеологији, на мистификацијама побједника, њиховим предрасудама, идејним догмама, стереотипима и политичким закључцима. Побједнику није било потребно критичко промишљање прошлости, није држао до исказа историјских извора, већ је стварао своја мјерила о прошлом, своје шеме за њено тумачење. Све што је томе противрјечило примано је са сумњичавошћу или одбацивано уз терминологију из вокабулара политичке стаљинистичке и затим титоистичке репресије и етикетирања неистомишљеника. На цијени су били само историчари који су припадали КПЈ и чврсто се држали њене идеологије, историчари који су пропагирали НОБ и служили, како каже Б. Петрановић, „народним интересима и новом друштвеном поретку".

Ако се са ове дистанце посматра стање историографске продукције у протеклих пет деценија дâ се лако запазити да је у веома великој мјери

она била оптерећена идеолошким партијским ставовима формираним још у годинама уочи Другог свјетског рата. Наиме, Седми конгрес Коминтерне (одржан од 25. јула до 21. августа 1935) поставио је задатак комунистичким партијама и њиховом чланству да се у области историографије супротстављају „идеолошкој зарази фашизма". Оштро је критикован став фашиста што „прекопавају сву историју свога народа" с циљем да себе представе „насљедницима и настављачима свега узвишеног и херојског" у прошлости. Коминтерна и њене чланице су осуђивали оне кадрове који су сматрали да се таква тумачења фашиста „не тичу радничке класе", нападани су сви они који нијесу предузимали мјере да би „историјски вјеродостојно, у историјском марксистичком духу осветлили пред радним масама прошлост њихових сопствених народа, да би њихову садашњу борбу повезали са њиховим револуционарним традицијама у прошлости". Заузето је становиште да „фашистичким фалсификаторима" не треба дозвољавати да фалсификују оно „што је најдрагоцјеније у историјској прошлости нације".

Ове ставове Коминтерне безрезервно је спроводила КПЈ. Умјесто историјског метода она се у проучавању историје опредијелила за марскистичко-лењинистички метод, провјерен од „стомилионских маса", метод који је истовремено и „идеологија радничке класе". Ова замјена историјског метода марксистичко-лењинистичким методом оставила је дубок и трајан траг у југословенској историографији, нарочито оној која се бавила историјом Краљевине Југославије и Другог свјетског рата (1939–1945). Посљедице те идеологизиране историјске публицистике па и научне историографије се осјећају и данас. Оне су видљиве и у школској настави историје која још увијек трпи од усмјерења, ангажованости.

Стваоци тзв. „нове историје", послије Другог свјетског рата, полазили су од схватања да њима као побједницима припада право да „пишу историју", негирајући резултате грађанске или како су радо говорили „буржоаске" историографије. Када је ријеч о слогану „побједник пише историју" нужно је учинити двије напомене. *Прво.* Историографија мора да уважи чињеницу да се побједник јавља као историјски фактор, али „не у смислу поштовања захтева за променом тврдњи и гледишта, него разумевањем потребе да се ново стање укључи у садржаје који се анализирају" (А. Митровић). *Друго.* Ваља имати у виду и чињеницу – о томе имамо потврду у стварности – да је неодржива тврдња да ће сваки побједник „писати потпуно нетачну историју". (Доказ за то су радови бројних историчара из савезничких земаља о Другом свјетском рату). Истина, искуство говори да су побједници писали своју историју, али никада нијесу успјели и да је напишу као коначну истину. Јер, упоредо се пишу и друге историје – неутрални историчари и они из побијеђених снага дају своје виђење прошлости коју су доживјели и проживјели. Најзад, долази и до преокрета – научне снаге, историчари „од заната", користећи примарне историјске изворе, пишу историју ослобођену идеологизације и

усмјеравања од стране побједника. Та збиља дешавања у историографији одражава се и на положај наставе историје.

Приступ КПЈ историографији и школској историји у годинама послије Другог свјетског рата био је сличан као и у другим областима стваралаштва и школске наставе, с тим што се према „историјском осветљавању" прошлости, због њене осјетљивости, идеолошке употребљивости и могуће „политичке диверзије", имао знатно „будњији" и општији став. Историографију и „школску историју" требало је брзо и ефикасно обогатити марксизмом-лењинизмом као „јединим признатим" интернационалистичким учењем. У таквој идеолошкој кампањи историчар се јављао, нарочито историчар наставник, више у функцији агитатора и пропагандисте који активно доприноси идејном „подизању квалитета историјске науке" и наставе историје него њеном стручном тумачењу.

Насупрот стручном историчару, школованом за умјешно обављање свог позива, оспособљеном за истраживање, писање и осмишљавање историје, партијска власт је фаворизовала само оне људе из струке који „разумију партијску линију", дакле своје кадрове. Током прве деценије послије Другог свјетског рата осјећао се недостатак школованих историчара – научника истраживача и наставника – услед чега се писање савремене историје и њено тумачење, извођење школске наставе, повјеравало кадровима у које се партијски није сумњало, за које се сматрало да посједују „универзално" образовање и који су владали „учењем у диктатури пролетаријата" као најширим идејним оквиром за тумачење историје. У том периоду, па и касније, и многи школовани историчари су се више приклањали идеологији него струци. Њих научност није интересовала, важно је било да су стекли повјерење владајуће партије. У таквим условима стручна критика је остајала незапажена. Многи историчари су проширили своја имена академским титулама, на минорним строго партијским темама, без удубљивања у истраживање. Важно је било да њихови радови обилују цитатима Маркса, Енгелса, Лењина, Тита и Кардеља и да покажу „критичност" према „грађанској историографији" и свему што је писано без примјене најпровјеренијег марксистичко-лењинистичког метода у историји. Ти историчари, војници партије, оставили су тако дубоке трагове у нашој историографији и настави историје да се од тог негативног насљеђа нећемо лако ослободити.

III

У наставним плановима и програмима насталим још у ратним условима (за школе на ослобођеној територији) придавано је значајно мјесто садржајима из историје. Ратни програми показују да се тада придавао значај садржајима из борбене ослободилачке прошлости југословенских народа, у првом реду српског односно црногорског народа. На таквим историјским садржајима, истиче се у Наставном плану и програму за основне школе за школску 1944/45. годину на територији Црне Горе и

Боке, учитељи су ученицима били дужни да тумаче „смисао и значај народноослободилачке борбе“ и да на примјерима, „кроз пјесму и причу“, обликују „јуначке и моралне врлине наше борбе и њене тековине, тако да их дјеца схвате и заволе као најдрагоцјенији аманет“. Историја је као предмет била заступљена у III разреду основне школе са 2 часа, у IV са 3 часа седмично (*Наставни план и програм за основне школе,* издање Повјереништва за просвјету Предсједништва CASNO-а, Цетиње 1945). Основни циљ наставе историје у III разреду био је да се ученици упознају са животом и борбом за независност и слободу југословенских народа „од најстаријих времена до данас“. Даље се каже: „Правилно упознавање ученика са нашом народноослободилачком борбом и њеним тековинама, развити и појачати љубав према нашој домовини – Федеративној Демократској Југославији“. Наглашава се да ће се тим путем учврстити „братство и јединство свих народа Југославије, исковано и стечено преко вреле крви, проливене у народноослободилачкој борби против фашизма и његових помагача“. Полазећи од таквог циља наставе историје, програмом је прво прописивано обрађивање *Народноослободилачког покрета у Црној Гори и Боки:* (1) 13-то јулског устанка, (2) Напада Италијана и четника на партизане, (3) Одступања за Босну и (4) Повратка из Босне, па се тек онда прелазило на обраду најстарије прошлости Словена и њиховог живота у старој постојбини и све до доба владавине Петра I Петровића.

У IV разреду основне школе (са 3 часа седмично) обрађивана је поново сеоба Словена на Балкан, примање хришћанства и писмености, а онда најзначајнији догађаји из српске, црногорске, хрватске и словеначке историје. Савременој историји је дата готово половина од укупних програмских садржаја: Југославија од 1918. до капитулације 1941. године; Капитулација и народни устанак против окупатора и његових помагача; Народноослободилачка војска – њен постанак, формирање и улога – Тито; Издаја народноослободилачке борбе; Народна власт и њен развитак; Пета непријатељска офанзива и битка на Сутјесци; АВНОЈ – Национални комитет ЗАСНО.

И у нешто измијењеном и допуњеном наставном плану и програму за основне школе и пети разред осмогодишње школе (први разред гимназије) за школску 1950/51. годину, које је донијело Министарство просвјете Народне Републике Црне Горе (Цетиње, 1950), задаци историје у III и IV разреду се дефинишу: „1) да упознаје ученике са најважнијим догађајима из прошлости наших народа и наше домовине Југославије и да их кроз то упознавање васпитава за правилно схватање чињеница;“ „2) да упознавањем ученика са историјом борби наших народа за ослобођење и независност и против угњетавања сваке врсте развија код њих национални понос, љубав и оданост према домовини ФНРЈ, и да их васпитава за активне борце за слободу и независност ФНРЈ“; „3) да учествује и развија братство и јединство наших народа и остале тековине Народноослободилачке борбе“.

У овом програму садржаји историје Другог свјетског рата у III разреду основне школе чинили су трећину цјелокупног градива. Слично је и са градивом за IV разред, с том разликом што је више простора дато садржајима из савремене историје – свјетским и националним. Историја Краљевине Југославије од 1. децембра 1918. до 1941. године обрађивана је у духу званичне партијске идеологије, наглашавањем незадовољства народа у земљи; владавине „профашистичких режима; улоге Комунистичке партије у стварању Народног фронта; борбе против петоколонашких режима и фашизма." Народноослободилачкој борби је у овом програму дато највише простора (избијање Другог свјетског рата; 25. и 27. март; напад хитлеровске Њемачке на Југославију; издаја и капитулација; окупација, цијепање наше земље; домаћи издајници у служби окупатора; Комунистичка партија Југославије, организатор отпора и борбе против окупатора и руководилац народне револуције; устанак и борбе; непријатељске офанзиве; I и II засиједање АВНОЈ-а; коначно ослобођење земље).

У односу на наставни програм из историје из 1944/45. године овај садржи више новина, а и идеолошки је знатно усмјеренији. Проширено је градиво и на стварање Федеративне Народне Републике Југославије, Савезни устав и уставе народних република, тековине Народноослободилачке борбе (народна власт, братство и јединство, Народна армија).

У овом наставном плану и програму изричито се каже да иако настава историје у III разреду није систематска и да се догађаји и појаве не обрађују строго хронолошким редом, треба настојати да ученици стекну појам да се историјски догађаји временски ређају „један за другим". Увођење ученика у разумијевање прошлости отпочињало је обрадом историјских „догађаја који су се одиграли у мјесту школе или завичају у даљој или ближој прошлости". Ако је у мјесту школе и ширег завичаја рођен и радио неки „народни херој или истакнути руководилац", ученике је требало упознати са њиховим животом и радом. У напомени на крају овог програма стоји да ће даља упутства како тумачити историју бити „објављена у засебној брошури". Нијесмо дошли до ових упутстава, али она нијесу идеолошки одступала од оних упутстава и смјерница које су пратиле програмске садржаје из историје за гимназије и друге средње школе.

У свим каснијим наставним плановима и програмима (од 1954. године) почев од IV разреда основне школе до VIII разреда гимназије проширивано је школско градиво из историје Другог свјетског рата с посебним нагласком на садржаје: пропаст старе Југославије, КПЈ – организатор и руководилац борбе против окупатора, стварање ЈНА, борбе против окупатора и домаћих издајника, постанак и развој народне власти, стварање и рад АВНОЈ-а, стварање ФНРЈ, тековине НОБ-е. Програм је обавезно прописивао обраду улоге Јосипа Броза Тита у стварању „нове Југославије".

У VIII разреду гимназије историја Народноослободилачке борбе детаљно се обрађивала, проширивањем послијератних садржаја (организа-

торска улога КПЈ на челу с другом Титом у обнови земље и изградњи социјализма; улога и значај Народног фронта – ССРН; наша социјалистичка демократија; напад информбироа на Југославију и наш одговор; државни органи ФНРЈ и народних република; народни одбори и комуне; функције наше државе; руководећа улога радничке класе у нашој земљи). Занимљиво је истаћи да се у плану и програму за гимназију из 1954. године први пут у настави историје јавља и методска јединица под називом: Напад Информбироа на Југославију и наш одговор (Привремени наставни план и програм за основну, осмогодишњу школу и гимназију у Народној Републици Црној Гори, Цетиње 1954, стр. 131).

У основи тако конципираних програма наставе историје крио се однос партијске политике према традицији, која је, да би служила револуцији, морала бити „марксистички и критички" освијетљена на „нов начин", тј. и традиција је морала да буде „партијно" обојена.

У напоменама овог плана и програма само се шкрто каже да је у програму учињен покушај да се историја НОБ-е боље распореди и „групише око значајних момената" и да се у VIII разреду гимназије историји прикључи „одговарајуће градиво из ранијег предмета *државна изградња*". Проширивање садржаја из дојучерашње прошлости се не објашњава у напоменама, али ови садржаји сами по себи говоре о сталном дисциплиновању наставника и усмјеравању школске историје. Историјско мишљење школских генерација требало је формирати тако да оно служи „револуцији која тече", да буде у духу марксизма – лењинизма и линије КПЈ, односно Савеза комуниста Југославије. Од задовољавања овог критеријума и идејног опредјељења зависио је положај и „углед" историчара наставника у јавном животу, а такав случај је морао бити и са историчарем истраживачем и писцем. Ријечју, више деценија критичко промишљање прошлости, нарочито савремене историје, било је под сумњом, или, пак, одбацивано (забране, етикете итд). Историчари који су беспоговорно прихватили „линију КПЈ и народне револуције" и који су испољавали спремност да у свему служе „народним интересима и новом поретку" стицали су повјерење и уживали привилегије (Б. Петрановић). У таквим идеолошким марксистичким рамовима неминовно је морало доћи до реформисања историјског начина мишљења и стварања искривљене слике о прошлости.

IV

И у историографији и школској историји историјска свијест се у првој послијератној деценији обликовала према моделу, узорима и захтјевима „прве земље социјализма" – СССР-а. Тих првих послијератних година у нас коришћени су, углавном, совјетски уџбеници историје и друга литература у којој су били „јасно" постављени задаци „марксистичко-лењинистичкој" историографији и школској историји. У таквим друштвеним и политичким условима и историчар и школска историја били су

претворени у сервис политике и идеологије и то, како каже Б. Петрановић, у облику „кађења побједницима", „наздрављања херојима", „гуслања агитаторима". Наставник историје морао је бити „вредни тумач" марксистичко-лењинистичког погледа на свијет. Његов основни задатак је био да прошлост тумачи у духу „партијности", да је по форми исказује „реалистичном", а по садржају „напредном", „социјалном" и „народном" или супротно: да догађаје, појаве и личности квалификује као „нереалне", „назадне", „анасоцијалне", „ненародне" и сл. Само тако „критички" објашњавана и „освјетљавана" прошлост одговарала је линији КПЈ односно СКЈ, могла је бити јасна, разумљива и широко приступачна „масама трудбеника". Разумије се, тако „прилагођена", „прерађена", поједностављена, унифицирана и исказивана у црнобијелим сликама историографија и школска историја замагљивале су прошлост, представљајући насиље над историјом као друштвеним процесом (А. Митровић). Све то је спутавало историју као струку. Умјесто да се друштвена пажња усмјери на давање подршке историчарима истраживачима који су имали знања да на примарним и другим релевантним историјским изворима осмишљавају прошлост, главна брига је била шта се и како пише о прошлости. Такво надзирање над историчарима и научном историографијом трајало је више деценија, иако је изгледало да ће послије сукоба с Информбироом 1948. године „партијска будност" бар донекле попустити.

И заиста послије сукоба Тита и Стаљина, односно сукоба КПЈ са Информбироом 1948. године тражене су благе промјене у југословенској историографији. Али и у идеолошкој кампањи, насталој послије 1948. године против Информбироа, и даље је историчару било намијењено мјесто пропагандисте у струци. Истина, у нас се од тада почело писати и говорити да „без познавања наше сопствене историје, без познавања историје КПЈ, и нарочито без познавања наше данашње стварности, која је ништа друго до наставак наше историје, свима нама прети велика опасност" (Јован Марјановић, Из историје Комунистичке партије Југославије (поводом II тома Историјског архива), Историјски гласник, 1949, бр. 3).

У изучавању и тумачењу историје „народне револуције и изградње социјализма", КПЈ је послије 1948. схватила да није довољно само ослањање на историјско и идеолошко искуство Совјетског Савеза које је доминирало у историографији и школској историји, већ да треба приступити проучавању „наше сопствене историје", прије свега „историје КПЈ, и, нарочито" наше „данашње стварности", која није ништа друго до „наставак наше историје". Захтјев КПЈ је био да се „изучавањем и познавањем наше сопствене историје" обогати марксизам-лењинизам као једино право интернационално учење. На таквим идејним основама радило се и 50-тих година и касније на „подизању квалитета историјске науке" и превредновању свега што је било истражено и што је резултирало из грађанске историографије. Наставни програми историје 50-тих и 60-тих година конципирани су тако да се на одабраним историјским темама и садржајима покаже да је све што се дешавало у прошлости, прије свега

у новијој, резултирало револуционарном стварношћу. Знања о устанцима и отпорима југословенских народа туђину, ослободилачки ратови Црне Горе и Србије и друге појаве из историјске традиције (социјалистичке идеје, раднички покрет, стварање социјалдемократских партија) требало је да утичу на стварање историјске слике коју је „довршила КПЈ као организатор борбе против буржоазије" и њеног система владавине, као предводник народних устанака и НОР-а 1941–1945. године. Зато су садржаји из историје КПЈ, радничког покрета и у цјелини из револуционарног процеса који је довео до побједе револуције и „данашње стварности" којом се отвара „свјетлија будућност", добијали највише простора у школској историји.

У школској настави на свим нивоима преузета је периодизација опште историје совјетске историјске школе која је шематски примењивана и у свим југословенским националним историјама. Истини за вољу у југословенској историографији совјетска периодизација историје доживјела је од почетка 60-тих година и најоштрију научну критику (Бранислав Ђурђев), што је имало утицаја и на свјетску историографију.

Садржаји из опште историје првих десет послијератних година били су одређени совјетским средњошколским и универзитетским уџбеницима (преведени), као основним књигама за стицање историјских знања.

За оцјену узрока почетка, тока и посљедица Другог свјетског рата још дуго су доминирали већ спомињани ставови и директиве VII конгреса Коминтерне како у историографији тако и у школској историји. Речником коминтерновске резолуције квалификована је „зараза фашизма", терористичка диктатура „најреакционарнијих, најшовинистичкијих и најимперијалистичкијих елемената финансијског капитала", указивано на „фашистичко искривљавање историје", и тражено освјетљавање прошлости „свога народа историјски вјерно у правом духу Лењина и Стаљина". Југословенски комунистички покрет је обавезиван да повезује борбу радничке класе „с револуционалним традицијама прошлости". Прихватајући ове ставове и задатке Коминтерне и КПЈ је водила својеврсну борбу за „своје културно и историјско насљеђе". Она је и послије 1948. године спроводила тај партијски став и у историографији и школској настави, доказујући своју правовјерност марксизму-лењинизму насупрот оптужбама изнијетим у Резолуцији Информационог бироа о „неправилној линији" КПЈ уопште.

У настојањима да одбрани аутентичности револуције, КПЈ се позивала на „аргументе" историје. Јосип Броз Тито је у политичком извјештају о раду ЦК КПЈ; поднесеном на V конгресу КПЈ (у љето 1948) посредно дао концептуални оквир објашњења прошлости и будућег развоја историографије. Тај оквир су посредно одредиле и конгресне резолуције и за историографију и школску наставу историје. У конгресним документима, штампаним у огромним тиражима, били су дати сви „закључци", „ставови", „оцјене", извориштa историјских тема и мотива, „најпоузданији одговори" и „коначне истине" (Љ. Димић). Самом чињеницом

да је Јосип Броз Тито у реферату дао оцјене о најзначајнијим догађајима савремене историје било је ускраћено било какво другачије мишљење људи историјске струке.

Дјелови реферата Јосипа Броза о појединим догађајима и појавама као на примјер: о стварању Југославије, 6-јануарској диктатури 1929, априлском рату 1941, „издајству војске", „кукавичлуку генерала", бјекству краља и његове владе, о КПЈ као јединој патриотској снази у земљи, њеној свемоћној организаторској улози и многим другим кључним проблемима Другог свјетског рата цитирани су у докторским дисертацијама и уџбеницима историје као „коначне истине".

Да је настава историје била строго идејно усмјерена и подређена позицији дневнополитичке праксе свједоче мање више сви наставни планови и програми не само из прве послијератне деценије него и они каснијег времена. Настава историје, нарочито савремене, у нас сводила се на огољену идеологију и пропаганду идеја и циљева „југословенске социјалистичке револуције". То јасно показују наставни програми и садржаји савремене историје у уџбеницима завршног разреда основне школе и завршних разреда гимназије и других средњих школа.

Поред совјетских уџбеника и идеолошких текстова Ј. В. Стаљина, А. Жданова, С. Кирова, Георги Димитрова, Кратког курса историје СКП (б), као основна историјска литература служили су до 1948. године у настави и радови (реферати, говори и други разни идеолошки текстови), а касније много више чланци и говори Јосипа Броза Тита, Милована Ђиласа, Едварда Кардеља, Бориса Зихерла, Владимира Бакарића и других функционера КПЈ односно Савеза комуниста Југославије.

Директивни чланак Милована Ђиласа *О националној историји као васпитном предмету* („Комунист" бр. 1, за 1949) обавезивао је историчаре – научнике и наставнике – да се служе „марксизмом-лењинизмом" као једним правилним научним методом „провереним од стомилионских маса". Први човјек агитпропа ЦК КПЈ пријетио је „васпитним мјерама" свим историчарима који би покушали да се огријеше о дијалектички материјализам – идеологију радничке класе. Истицао је да се историчари морају одрећи „реакционарности буржоаске историјске науке", а да историчар, „који претендује да буде марксиста" треба да одбаци као „најопаснији и најнеправилнији метод за историчара" преузимање већ готових резултата „историје буржоаских историчара и да на основу њих пише или предаје своју историју, утрпавајући у своје *историјско-материјалистичке* калупе конкретни историјски материјал, који су *његови* буржоаски претходници већ одабрали с одређеном тенденцијом". Званична идеологија одрицала је све резултате раније, грађанске историографије. Од историје као наставно – васпитног предмета Ђилас је у име КПЈ захтијевао да „мора бити истовремено историја свих народа Југославије", да ниједан народ у школској настави „не смије ни у ком погледу бити запостављен или истакнут на рачун другог". Ова „марксистичка" нивелација и симетрија историје народа Југославије постала је основом школске наставе

иако је друштвени развој сваког народа имао своје специфичности и различит историјски пут.

Историја Југославије од 1918. године па даље, поручивао је Ђилас, је „у својој основи историја борбе радничке класе Југославије", односно „историја Комунистичке партије Југославије". Свођење историје Југославије на историју КПЈ и радничке класе нарочито је било изражено у школској настави историје, што је имало за посљедицу стварање идеологизоване, „класне" слике савремене историје југословенских друштава. (Табле исписане цитатима из Ђиласовог текста „О националној историји..." висиле су на зиду и Историјског семинара Филозофског факултета у Београду све до јануара 1954. када је овај угледни идеолог искључен из ЦК КПЈ.) Ово свједочи да се комунисти Југославије нијесу лако ослобађали „најбољих традиција" стаљинистичког погледа на прошлост. Наставни програми историје и уџбеници писани на основу њих очито говоре да је послије 1948. године и у настави историје све снажније долазио до изражаја Титов култ. Стаљинизам је добио ново лице које се препознаје као титоизам.

И даље је „револуционарни субјекат" према историчарима изражавао неповјерење, сумњичавост па и искључивост. То се подједнако запажа како према научницима истраживачима тако и према наставницима историје (ови су били много више контролисани и ограничени у тумачењу историје), што је био генерални став „авангарде" радничке класе према интелигенцији.

V

За КПЈ односно СКЈ, као јединог носиоца власти, највећу тешкоћу представљали су научници и професори окупљени око Српске академије наука и на Филозофском факултету у Београду, јер није било лако наћи замјену „историчарима идеалистима" „историчарима марксистима". Захваљујући плејади истакнутих научника и професора (Јован Радоњић, Никола Вулић, Михаило Динић, Јорјо Тадић, Виктор Новак, Георгије Острогорски, Васа Чубриловић и други) упркос идеолошке пресије, одржан је дух критичке историографије, а њихова предавања су пресудно утицала и на формирање послијератних генерација историчара. Иако је власт низом организационих мјера (1947, 1948. и касније) вршила трансформације студија историје и научних установа, на срећу историјске науке, ипак, није био угушен „духовни континуитет" са критичким мишљењем у историографији и универзитетској настави.

Партијски и државни врх је био првих послијератних година незадовољан због третмана историје НОБ-е и народне револуције на Филозофском факултету у Београду (ту материју је до краја 1963. године предавао проф. др Васа Чубриловић у оквиру свог предмета: *Национална историја новог вијека).* У зимском семестру школске 1953/54. године заснован је посебан предмет *Историја народне револуције* (повјерен проф. др Владимиру Дедијеру), који је почео курс „о изворима историје народне

револуције", али је послије пада М. Ђиласа и он удаљен са Филозофског факултета. Предмет *Историја народне револуције* трансформисан је добивши ново име: *Историја НОР-а* док није осмишљен као *Историја Југославије*. Ове промјене назива предмета нијесу биле техничке, већ суштинске природе. Јер, са истраживањима ширени су хоризонти знања о савременој историји, а продором критичке историографске мисли, односно примјене научног метода и на проучавање савремених историјских појава створена је историографска дисциплина (од почетка 60-тих година) која је стекла завидно мјесто у научном и наставном животу претходне Југославије.

За његовање научне и стручне свијести у оквиру садржаја предмета *Историја Југославије* велике заслуге припадају професорима др Јовану Марјановићу и др Бранку Петрановићу. Први је дао значајан допринос стручном формирању историчара „марксиста" с критичком свијешћу на догађаје и појаве савремене историје. Петрановић, који је у духу „критичке историографије" и сам сазријевао образујући бројне генерације историчара, заслужан је за одбацивање догматских схватања, стриктне партијске идеологије, стереотипа и разних емоционалних судова о савременој југословенској историји, и не само југословенској.

Ширењу научних хоризоната у историографији доприносили су поједини научни историјски институти, а нарочито одјељења (катедре) за историју на Филозофским факултетима формирани у Београду, Новом Саду, Подгорици, Никшићу, Приштини и другим универзитетским центрима претходне Југославије.

У посљедње три деценије овог вијека историјска као и друга знања су се неслућено увећала. Историографска продукција о Другом свјетском рату уопште, па и о учешћу Југославије у рату (1941–1945), и прве двије послијератне деценије, постајала је из године у годину све бројнија. Помјерањем границе историјске дистанце савременом историјом све више су се почели бавити и професионални историчари. Али, знатно бројније историографске радове су написали и људи којима историја није била струка (књижевници, новинари, публицисти, генерали, бивши политичари, поједини дисиденти и др.). Међу тим аматерима било је појединаца који су прије историчара „од заната" отварали и „осјетљива" питања, додирујући табу теме и одбацујући приказивање догађаја и појава у црнобијелим сликама. Та ријека публицистике колико год да је била од користи као извор за научну историографију толико је науци задавала (и задаје) и доста главобоље. Јер, увећавањем квазиисторијске литературе, разне сумниве фељтонистике и површине и сензационалистичке публицистике, историјска наука се морала борити и против ширења и негирања ненаучних резултата у поплави те литературе. Борба за научну истину тражила је (и тражи) од истраживача да истрајавају на поштовању принципа и метода струке, да се искази свих врста извора критички испитају и изанализирају, па тек да се на основу таквог студиозног поступка понуде закључци и историјски судови. Критички приступ изворној грађи и студиозна анализа разне публицистичке литературе доприносили су да се

професионални историчари брже ослобађају наметнутих идеолошких оквира и да за своја истраживања траже ослонац у новим теоријским гледиштима и моделима схватања историје. Историчари, додуше не и они који се држе и даље идеолошке схеме схватања историје, почели су у посљедњих десет година да изнова постављају питања која су од суштинске важности да би се дошло до истине; изражавали су, и изражавају, сумње у много шта што је написано и изречено о догађајима и процесима из савремене историје. То је резултирало вишим обликом научне критике, без које нема успјешног развоја научне историографије.

VI

У условима друштвене климе 80-тих и 90-тих година – када се свом дубином испољила криза која је довела до разбијања југословенске државне заједнице и раздора њеног друштва – и историчари Другог свјетског рата и југословенске револуције, и социјалистичке Југославије, слободније су него у претходном периоду приступили испитивању феномена који су узроковали кризу. Трагање за узроцима кризе подстакло је млађе генерације историчара да се позабаве испитивањем њених коријена које су тражили почев од оружане револуције и начина освајања власти, утицаја међународних чинилаца, политике окупаторских власти на југословенском простору, политике „компромиса ради егзистенције народа", геноцида, миграција становништва и демографским промјенама, међунационалних и међувјерских односа и сукобљавања, супротстављених идеологија, „црвеног терора" и других питања проистеклих из рата 1944–1945, а која су била од утицаја на друштвену и државну организацију друге Југославије, па све до сталног синдрома „балканизације" југословенског простора. Ту генерацију млађих историчара, која смјелим критичким приступом изворима одбацује стереотипе, идентификује многе „историографске бјелине", па и „црне тачке", и тако руши разне митове и табуе – данас потпомажу и поједини историчари који приступају поновном ишчитавању већ читаних извора, али сада са критичком диоптријом. Али, с друге стране, било је (и сада тако раде) историчара који су напустивши марксистичку партијску идеологију прихватили њој супротстављена идеолошка гледишта, и тако поново своје историографско дјеловање подредили дневнополитичким збивањима. Није задатак ове теме да се осврћемо на историографску штетност таквог престројавања историчара и њихове „старе нове" ангажованости у историографији. Ипак, расправе које се данас воде о радовима тих историчара и ниховом ангажовању имају значаја за изоштравање мјерила стручне критике. Полемике и спорови међу креативним историчарима, подстицани научним разлозима, допринијели су (и доприносе) ширењу научних знања.

Та кретања и напредовања у историографији утицала су и на промјене у настави историје. Наиме, посљедњих година, иако не довољно систематичним, студиозним радом, извршене су одговарајуће измјене и до-

пуне наставних планова и програма историје на свим ступњевима образовања. У знатној мјери програми историје у основној школи и средњим школама иновирани су, ослобођени вулгарне идеологизације, редуцирани или потпуно изостављени они садржаји који су се тицали савремене историје, а који нијесу били засновани на провјереним изворима нити су били научно осмишљени. Нешто више простора дато је историји старог и средњег вијека будући да је она била сведена на вулгарну социолошку информацију. Такође је нешто више простора дато и раније доста занемареном изучавању прошлости Црне Горе и српског народа од краја 15. до почетка 20. вијека (У Црној Гори је у току израда нових планова и програма школске историје на чему ради комисија коју је формирало Министарство просвјете и науке Владе Црне Горе састављена од угледних универзитетских професора и истакнутих професора практичара који раде у основним и средњим школама).

Дакле, научни однос према савременој историји, примјена хеуристичких и научних методолошких начела и ослобађање од идеолошке ангажованости, као и све снажнији продори резултата критичке историографије, позитивно су утицали и на школску историју, односно на њену хуманистичку функцију. Данас је све уочљивије да се жели школска историја која кореспондира с историјском науком, тражи се настава историје ослобођена „партијности“ и дневнополитичке ангажованости, историја која оспособљава младе за критичко поимање и разумијевање прошлости, историја која даје знања од општег, универзалног значаја, историја која ће формирати историјску свијест на историјским чињеницама.

Суштинско питање, међутим, и за научну историографију и за школску историју јесте, и остаје: да ли жељу да у овом „најсуровијем вијеку историје“, „вијеку зла“, када улазимо у неизвјесност разних друштвених криза, на прагу трећег миленијума, можемо остварити потпуну критичност и рационалност, избјећи разне страначке страсти и пристрасности и њихове све гласније захтјеве за писање „нове“ историје – по страначким мјерилима којима се једноумље жели замијенити бројним идеологијама које угрожавају рационално изучавање прошлости? И историјка наука и настава историје налазе се данас пред новим искушењима стварања „новог свјетског поретка“ и предсказивања „краја историје“! Јер, наводно, историја је коначно достигла свој циљ с великим политичким преокретом насталим пропашћу социјализма бољшевичког модела и побједом модела најбоље државе – оне либералне (Ф. Фукујама) и да сада настаје ново доба за човјечанство. Али, насупрот овом хегелијанском схватању историје Франсиса Фукујаме о циљу којем историја тежи (А. Митровић), историчар Пол Кенеди упозорава (у својој књизи *Прийрема за 21. век)* да човјек (увијек) одлучује у историји, па и о циљу којем стреми човјечанство. Но, та пророчка размишљања о историји, о историчару и о будућности оставимо за расправу за неки други научни скуп, а ми да завршимо овај реферат оним што је постављено његовим насловом.

VII

Научни скуп *Други свјетски рат – педесет година касније,* већ својим насловом тражи одговор на питање: гдје смо данас, 1995. године, у историографији и школској настави, послије пола вијека?

Одговор на ово питање није лако дати. Он тражи због своје комплексности и сложености широку и студиознију елаборацију. Ризикујући да, због овог сажетог закључка који може изгледати сувише једноставан, будемо и оспорени, ипак, може се рећи да пред нашим очима *ишчезава* једна епоха у развоју историографије обиљежена идеолошким симболима и да *настаје* историографија која се ослобађа крутих „марксистичких погледа" на историју с многим заблудама и илузијама да је у историји истинито само оно што је засновано на комунистичкој идеологији. Оно што се десило и на југословенском простору и у свијету, прије свега са сломом социјализма бољшевичког модела, ослободило је велику енергију историчара у првом реду оних који истражују савремену историју да данас рационално испитују дојучерашњу прошлост, руководећи се искључиво начелима и методама струке. Ваља, међутим, истаћи да историчари Другог свјетског рата а посебно они који се баве проучавањем рата у Југославији (1941–1945) сигурно имају пред собом већ разноврсно богато историографско насљеђе. Однос према том насљеђу мора бити рационално критичан. Модерна научна методологија, досљедно примјењивана, омогућиће историчарима да о том насљеђу, уз упоредно откривање нових извора, нове фактографије – насљеђу препуном идеолошких наслага, заблуда, митова, страсти, политике и других науци непримјерних вриједности судова – проговоре рационално, по сопственом знању и сазнању и у духу времена у коме живе.

Савремена историја тражи и мултидисциплинарно испитивање и осмишљавање, јер су то процеси који „живе", који су дугог трајања, па се морају испитивати и методама других наука, прије свега оних најближих историји (социологије, политикологије, савремене философије, економске историје, друштвене географије, социјалне психологије, права и др.). Чини се да упозорење Бранка Петрановића да се историчари морају бавити прошлошћу у складу са дихотомним бићем историјске науке представља опоруку од трајног значаја. Зато ћемо ово излагање завршити Петрановићевом мишљу која звучи као завјет историчарима, а гласи: „Догађаји од пре пола века морају се посматрати *sine ira et studio,* сагласно оновременом односу снага и хијерархији вредности – политичких, идеолошких, моралних, без модернизације, али на другој страни, да историчари припадају своме времену, својој епохи, да су чеда свога доба, што их обавезује да сагледају и неке појаве које су својевремено биле невидљиве, неупадљиве или сасвим маргинализоване, а у суштини од великог значаја за текући и будући историјски процес".

MIOMIR DAŠIĆ

SOME ASPECTS OF DOCTRINAIRE HISTORIOGRAPHY

Summary

This paper addresses the treatment in historiography and in the history tought in schools of subjects such as the Second World War (1939–1941), the Yugoslav revolution (1941–1945) and the history of the former Yugoslavia (to the collapse of the socialist model at the end of this century). For many decades following the victory over fascism, the history which was being tought in the classroom went far »ahead« of historiographic research, unheeding of its findings in the interpretation of the causes, developments and consequences of events which took place in the Second World War and in the postwar period in Yugoslavia. The result was a distorted picture of the past and particulary that of the twentieth century. For nearly fifty years historiography and educational history labored under the strong influence of the communist ideology which was aimed at justifying »revolutionary« actions in Yugoslavia and in other countries of a similar fate, and at convincing the young of the »historical necessity of the revolutionary subject's seizure of power«. The victorious communist forces saw themselves as the rightful architects of »history created in motion«, conviced of their own right to »give scientific form« to »bourgeois« historiography and to re-adjust it through new interpretations.

Modern history has been deeply marked by doctrinaire historiography as has education been affected by the teaching of distorted facts. In the first postwar years, historiographic research and the teaching of history were stronly influenced by the Soviet historiographic school and by Marxist ideology. After the rift between Tito and Stalin (Yugoslavia and the Cominform) in 1948, there was a slight change in Yugoslav historiography and history teaching but the place of the historian was still seen to be that of the professional propagator of the official ideology. Under the »watchful eye of the Party«, historiography and the teaching of history centered on the evolution of the Comminist Party of Yugoslavia (KPJ), the worker's movements and on modern »socialist reality«.

The Stalinist interpretation of history was replaced by the Titoist concept of »socialist self-government«. Despite strong indoctrination notable historians of the Belgrade school of historiography succeeded in maintaining a critical approach in their treatment of history. From the mid-sixties historians gradually left the hetherto accepted ideological patterns in interpreting historical events and turned to the study, even in modern history, based on critical analysis of primary sources. The result was a growing historiographic production with a new perspective, whose findings eventually permeated even chilrden's schoolbooks.

Today, fifty years after the end of World War II, the habits of doctrinaire historiography are giving way to a new, »Marxistfree« approach to the study of history. The new rational perspective in the study of modern history and the results it has borne in recent years are gradually penetrating the educational system, allowing textbooks to be written without ideological connotations. Historians now have a more active role in these parts in helping the development of rational historical thought.